ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ОПІКУ НАД ДІТЬМИ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНОГО ЕЛЕМЕНТА

БИКОВА Каріна Ігорівна - здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права ПЗВО «Київський міжнародний університет»

Orcid: 0009-0006-6560-7833
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2025.2.34

Стаття присвячена дослідженню правовідносин між батьками та дітьми, ускладнених іноземним елементом, у контексті міжнародного приватного права. У роботі аналізується сучасний стан законодавчого регулювання цієї сфери в Україні, особливості застосування міжнародних договорів та колізійних норм у визначенні походження дитини, встановленні батьківства, матеріальному забезпеченні дітей та батьків. Значну увагу приділено розгляду принципу найбільш тісного зв'язку як основного критерію вибору застосовного права в міжнародних сімейних спорах, а також необхідності вдосконалення національного законодавства шляхом гармонізації з міжнародними стандартами. У статті обґрунтовано необхідність запровадження більш гнучких колізійних норм, що враховують найкращі інтереси дитини, та підкреслено роль альтернативних методів врегулювання сімейних спорів, зокрема медіації. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення законодавства України у сфері міжнародного сімейного права та підготовки змін до нормативно-правових актів, спрямованих на захист прав дітей у транскордонних сімейних спорах.

Ключові слова: міжнародне приватне право, правовідносини батьків та дітей, походження дитини, батьківство, колізійні норми, міжнародні договори, правове регулювання, сімейні спори, медіація.

Актуальність теми

Правовідносини між батьками та дітьми є важливою складовою сімейного права, а їхнє регулювання набуває особливого значення у випадках, коли такі відносини ускладнені іноземним елементом. Глобалізація, зростаюча мобільність населення та міжнародні шлюби спричинили збільшення кількості справ, пов'язаних із визначенням походження дитини, встановленням батьківства, забезпеченням матеріального утримання дітей та їхніх батьків у різних юрисдикціях. Водночас відмінності в правових системах різних країн, а також колізійні норми, які визначають застосовне право, створюють значні труднощі в правозастосуванні. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю удосконалення правового механізму регулювання таких відносин як на національному, так і міжнародному рівнях.

Метою цієї статті є аналіз правових аспектів регулювання відносин між батьками та дітьми, що ускладнені іноземним елементом, з урахуванням норм міжнародного приватного права, законодавства України та зарубіжного досвіду. Дослідження також спрямоване на виявлення проблем правозастосування, аналіз сучасних міжнародних підходів до врегулювання сімейних спорів та розробку рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Предметом дослідження є правові норми, що регулюють відносини між батьками та дітьми в контексті міжнародного приватного права, включаючи питання визна-

чення походження дитини, встановлення та оспорення батьківства, забезпечення прав дитини в міжнародних сімейних спорах. Особливу увагу приділено аналізу українського законодавства, міжнародних договорів, а також практиці застосування норм іноземних правових систем у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми правового регулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, широко досліджуються в науковій літературі. Значний внесок у розвиток цієї теми зробили такі вчені, як О.Р. Близнюк, І.В. Гетьман-Павлова, С.Д. Чернік, Р.А. Майданик, Д.О. Мельник, які аналізували колізійні норми щодо визначення походження дитини та їхню ієрархічну послідовність застосування. Вітчизняні дослідники зосереджуються на проблемах адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів та гармонізації норм сімейного права з нормами міжнародного приватного права. У міжнародному контексті важливими є дослідження щодо застосування принципу найбільш тісного зв'язку у вирішенні сімейних спорів, а також роль міжнародних конвенцій, таких як Гаазька конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності.

Попри значну кількість наукових праць, залишається низка невирішених питань, зокрема щодо застосування альтернативних колізійних прив'язок, уніфікації міжнародних норм та гармонізації українського законодавства з правовими системами ЄС. Відтак, ця стаття спрямована на поглиблення досліджень у цій сфері та розробку конкретних пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання сімейних правовідносин у міжнародному контексті.

Основний текст

Загальною підставою виникнення прав та обов'язків матері, батька та дитини є походження дитини від батьків, тобто наявність кровного споріднення, факт якого має бути зареєстрований у порядку, встановленому законом.

Кожна дитина має право знати про своє походження і, відповідно, хто є її батьками. У законодавстві зарубіжних держав різниться порядок визначення походження дитини залежно від наявності чи відсутності шлюбу між її батьками. Усталеним є підхід встановлення презумпції батьківства, згідно з якою батьком дитини, що народилася від жінки у шлюбі, є її чоловік.

Сімейний кодекс України (далі – СК України) визначає походження дитини регулює у главі 12 (ст. 121–140) [1] і, зокрема, ст. 122 встановлює презумпцію батьківства: якщо дитина народжена у шлюбі чи до закінчення десяти місяців після припинення чи визнання шлюбу недійсним, батьком вважається чоловік жінки в шлюбі. Також важливими гарантіями, з позиції прав дитини, є встановлені СК України норми про: 1) порядок визначення батьків дитини при застосуванні репродуктивних технологій (ст. 123); 2) встановлення можливості визначення походження дитини, якщо батьки не перебувають у шлюбі, за їх спільною заявою або рішенням суду (ст. 125, 126 та 128); 3) встановлення строків позовної давності для оспорення батьківства та материнства (ст, 129, 138, 139): 4) закріплення неможливості оспорити батьківство, якщо під час реєстрації особа знала, що не є батьком дитини, або дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 5 ст. 136); 5) можливість здійснити запис про батька дитини за вказівкою матері, а також про обох батьків за заявою родичів, інших осіб та уповноваженого представника медичного закладу, де народилася дитина (ч. 1 ст. 135); 6) здійснення державної реєстрації народження дитини за рішенням органу опіки та піклування у випадку, коли батьки невідомі (ч. 2 ст. 135) [2, с. 401].

Питання взаємин батьків і дітей є актуальним предметом для розгляду вчених, що займаються проблемами міжнародного приватного права. Найбільш значущими проблемами відносин між батьками і дітьми є такі питання: походження дітей і матеріальне забезпечення як дітей, так і батьків. Питання визначення походження дитини в різних країнах регулюються неоднаково, залежно від системи права, усталених тради-

цій, звичаїв і моралі. Так само відрізняються й колізійні норми, які слугують вирішенню питання про вибір того чи іншого правопорядку [3, с. 81].

За таких обставин, процес вибору права, яке має застосовуватись до регулювання визначення походження дитини, народженої в «міжнародному» шлюбі, мусить бути регламентованим і закріпленим у законодавстві. Враховуючи, що сфері регулювання сімейних відносин, зокрема питанню визначення походження дитини, притаманна традиційність і наявність національних особливостей для кожної держави, важливим є правильний вибір права, яке належить застосувати, адже право різних держав характеризується діаметрально протилежним підходом до регулювання сімейних правовідносин.

Вочевидь, постає завдання правильного розуміння і тлумачення норм компетентного права зарубіжної країни в разі, якщо його належить застосувати, тому що, окрім відмінностей у системі регулювання відповідних правовідносин у межах норм національного права однієї держави, необхідним є розуміння загальних механізмів правозастосування в різних правових системах: континентальній, англосаксонській, релігійно-правовій тощо.

У теорії міжнародного приватного права виокремлюють два способи колізійного регулювання сімейних відносин: відсилання до законодавства країни, чиє право має бути застосованим, або застосування норм міжнародних договорів (двосторонніх або багатосторонніх), згода на обов'язковість яких надана державою [4, с.161].

Перший спосіб вказує на те, що всі норми, які стосуються колізійного регулювання сімейних відносин, містяться в Законі України «Про міжнародне приватне право». За своєю суттю, колізійні норми не встановлюють певні права та обов'язки для сторін правовідносин, вони містять посилання до компетентного права іншої держави, норми якого безпосередньо регулюють відповідні права та обов'язки. Для прикладу, стаття 65 Закону України «Про міжнародне приватне право»: «Встановлення та оскарження батьківства визначається особистим законом дитини на момент її народження» [5].

Відповідно до статі 16 зазначеного закону, особистим законом особи є закон тієї держави, громадянином якої вона є; у разі, якщо в особи наявне більше ніж одне громадянство, то застосовується право держави, з яким особа має найбільш тісний зв'язок. А у випадку, якщо особа не має громадянства, або є біженцем, особистим законом цієї особи є право держави, у якій особа проживає чи перебуває [5].

Таким чином, законодавець вказує на наступні колізійні прив'язки щодо правового статусу фізичних осіб: особистий закон, закон громадянства, закон місця проживання особи, закон найбільш тісного зв'язку, закон найбільш сприятливий для сторони.

Усі зазначені формули прикріплення не випадково наведено в певному порядку: прослідковується ієрархічна послідовність застосування тієї чи іншої колізійної прив'язки. Як стверджує І. В. Гетьман-Павлова, щодо питань визначення походження дитини законодавець, як правило, встановлює «ланцюжок» послідовних колізійних норм із метою пошуку серед них норми, яка найбільш сприятлива для дитини [6, с. 714].

Окремі держави мають розбіжності в правовому статусі дітей, що народжені в шлюбі, а також дітей, що народжені поза шлюбом. Після Другої світової війни настав активний етап вирівнювання статусів дітей незалежно від їх народження, а тому зараз залишилося дуже мало країн, де збереглася відмінність у статусі дітей. Міжнародні організації, прийняті ними угоди у сфері сімейних відносин жодним чином не розглядають можливі відмінності в статусі дітей.

Статус дитина набуває під час народження, а далі батьки повинні визнати дитину, узаконити її або здійснити судове чи адміністративне визнання батьківства.

Інколи виникають питання щодо встановлення батьківства стосовно дітей-громадян України, у цьому випадку буде застосовуватись наше законодавство, але стосовно дітей, що є іноземцями, буде забезпечено захист відповідно до законодавства країни їхнього громадянства. Такі колізійні норми виходять із інтересів дитини [7, с. 31].

Зазвичай, саме закон громадянства дитини переважає в застосуванні, тому що

громадянство є більш сталим юридичним зв'язком між державою й особою. Український законодавець тяжіє до лаконічного колізійного регулювання визначення походження дитини, обирає обмежений перелік колізійних прив'язок, яких може бути недостатньо для забезпечення найкращих інтересів дитини. Для ефективного захисту інтересів дитини у таких правовідносинах фундаментальним є застосування принципу захисту слабкої сторони правовідносин, а тому належить застосувати той правопорядок, який є найбільш сприятливим у цих правовідносинах для забезпечення інтересів дитини [8, с. 45].

Слід зупинитися на принципі найбільш тісного зв'язку самої суті міжнародного приватного права. Принциповим є розуміння того: виходячи з яких чинників, слід встановлювати формулу прикріплення, за допомогою якої буде визначатися застосовуване право. У міжнародному приватному праві загалом, і в міжнародному сімейному праві зокрема, мова йде про можливість застосування до регулювання певних відносин іноземного права. Повинно бути застосоване право, яке дійсно є притаманним для конкретних відносин, ускладнених іноземним елементом. Іншими словами, те право, що має найбільш тісний зв'язок з цими відносинами.

Значним кроком вперед у розвитку вітчизняного законодавства щодо колізійного регулювання стало відображення цього принципу в Законі України «Про міжнародне приватне право». Однак, відповідні положення цього закону повинні бути удосконалені шляхом посилення принципу найбільш тісного зв'язку – приватні відносини (у тому числі і сімейні) ускладнені іноземним елементом повинні регулюватися правом країни, що має найбільш тісний зв'язок з цими конкретними відносинами. Далі законодавець вибудовує систему колізійних норм, що регулюють окремі види приватних відносин, виходячи саме з цього принципу. А вже потім можуть йти норми, що вже містяться в статті 4 цього Закону [9], які передбачають, що коли згідно з положеннями цього Закону неможливо визначити право, що підлягає застосуванню, то застосовується право, яке має більш тісний зв'язок із приватноправовими відносинами.

Особливу увагу слід звернути на норму частини 3 статті 4 Закону про МПрП, яка вказує, що визначене для застосування право, як виняток, не застосовується, якщо за всіма обставинами правовідносини мають незначний зв'язок з визначеним правом і мають більш тісний зв'язок з іншим правом. Проте, це положення не застосовується, якщо сторони (сторона) здійснили вибір застосовуваного права (*lex voluntatis*). Тут, фактично, ми маємо справу з випадком нормативного закріплення взаємодії принципу найбільш тісного зв'язку і принципу автономії волі (*lex voluntatis*) [9].

Зважаючи на світову тенденцію «розмиття» державних кордонів, а також з метою забезпечення найкращих інтересів дитини, українському законодавцю варто запозичити досвід деяких європейських країн – Австрії, Сербії, Угорщини, Болгарії – і закріпити в законі поряд із особистим законом дитини альтернативну формулу прикріплення – закон, найбільш сприятливий для дитини.

Колізійне врегулювання сімейних відносин за допомогою спеціального закону має свої переваги, однак не позбавлене деяких недоліків. Наприклад, при виборі компетентного права виникає ситуація, коли колізійна норма однієї країни відсилає до закону іншої країни, норми якого, у свою чергу, також вказують на необхідність застосування закону іноземної держави. У такому випадку виникає проблема, яку називають «колізією колізій». Крім того, постає питання про правильне тлумачення норм права зарубіжної країни, адже в особи або органу державної влади, які обирають компетентне право та застосовують його, зазвичай відсутні спеціальні знання в галузі сімейного законодавства зарубіжної країни. Для запобігання цьому, а також з метою уніфікації та гармонізації законодавства різних держав і приведення його до світових стандартів укладаються міжнародні двосторонні та багатосторонні договори [10, с. 99].

Варто зауважити, що в українському праві діє пріоритет норм міжнародних договорів над нормами національного законодавства, які регулюють аналогічні відно-

сини, за умови надання Україною згоди на обов'язковість міжнародного договору [11].

За таких обставин колізійне врегулювання визначення походження дитини, народженої в «міжнародному» шлюбі, здійснюється на підставі норм міжнародного договору, а у разі відсутності такої норми – національного законодавства. У галузі сімейних правовідносин Україна уклала низку двосторонніх договорів, зокрема про правову допомогу, і приєдналась до багатосторонніх конвенцій та угод.

Передусім варто відзначити, що не всі двосторонні договори про правову допомогу містять положення щодо колізійного врегулювання визначення походження дитини. Така норма відсутня в договорах про правову допомогу, які Україна уклала з Болгарією, Кіпром, Китайською Народною Республікою, Угорщиною, Грецією, Монголією. У разі відсутності спеціальної уніфікованої норми в міждержавних угодах колізійне регулювання визначення походження дитини покладається на національне законодавство, а саме – на норми Закону України «Про міжнародне приватне право».

Визнання своєї дитини частіше за все відбувається поданням відповідної заяви батьками. Така заява слугує підставою для здійснення записів актів громадянського стану, складання нотаріального заповіту або особливого нотаріального акта. Визнання дитини допускається під час укладення шлюбу між її батьками.

Дещо складніше узаконення дитини відбувається у випадку, коли батьки або один із них не подають відповідної заяви про визнання батьківства. Тоді походження дитини поза шлюбом визначається на основі низки альтернативних прив'язок: Закону громадянства дитини, Закону країни проживання дитини, Закону громадянства матері дитини тощо. У будь-яких випадках надається перевага тому закону, що дозволяє узаконення дитини.

Збільшення кількості дітей, що народилися в змішаних шлюбах, становить завдання вдосконалення правового регулювання захисту інтересів таких дітей. Як наслідок, держави у внутрішньому законодавстві почали відходити від жорсткого застосування принципу закону суду та здійснили перехід до прив'язки, яка вказує на застосування особистого закону дитини [12, с. 46].

Стаття 66 Закону України «Про міжнародне приватне право» вказує, що права і обов'язки батьків і дітей регулюються особистим законом дитини або правом, яке має тісний зв'язок з указаними правовідносинами та якщо воно є більш сприятливим для дитини [9].

Вагоме значення мало підписання Україною Гаазької конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності й заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 року [13, с. 86]. Дія Конвенції поширюється на дітей, народжених у шлюбах громадян України з громадянами інших країн, зі спірних питань виховання та спілкування з дитино, її батьками й найближчими родичами. Ця Конвенція, так само, як й інші акти, визначає дитиною особу від народження й до досягнення нею вісімнадцятирічного віку, незалежно від факту можливого набуття нею дієздатності за законодавством окремих країн.

Висновок

Таким чином, для вдосконалення правового регулювання відносин між батьками та дітьми в міжнародному приватному праві необхідно внести зміни до Закону України «Про міжнародне приватне право», закріпивши принцип тісного зв'язку як основу механізму колізійного регулювання. Важливим є запровадження можливості застосування права країни, яке є найбільш сприятливим для дитини в конкретних правовідносинах. Також доцільно передбачити в законодавстві процедуру медіації для вирішення спорів щодо повернення дитини, визначення порядку її спілкування з батьками, які проживають окремо. Розвиток міжнародного приватного права потребує гнучких колізійних норм, що дозволяють застосовувати альтернативні правові прив'язки залежно від обставин конкретної справи. Це забезпечить найкращий захист прав та інтересів дитини, яка є найуразливішою стороною у таких правовідносинах. Враховуючи зростання кількості змішаних шлюбів і

міжнародних сімейних спорів, українському законодавству необхідно тяжіти до більшої уніфікації з міжнародними стандартами, що сприятиме ефективному вирішенню колізійних питань і гармонізації правових підходів у сфері сімейного права.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22.

2. Менджул М. В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 401–49.

3. Калакура В. Я. Правове регулювання відносин батьків і дітей в міжнародному сімейному праві. Університетські наукові записки. 2009. № 3. С. 81–87.

4. Калакура В. Я. Особливості правового регулювання опіки та пік-лування в міжнародному приватному праві. Міжнародне право. 2012. № 2. С. 65–74.

5. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлен-ня та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлення дітей : Постанова Кабінету Міністрів України № 905 від 08.10.2008 р

6. Гетьман-Павлова И. В. Международное частное право : учебник. Москва: Юрайт. 2005. 234 с.

7. Кузьменко С. Г. Міжнародне приватне право : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2010 . 315 с.

8. Гожій І. О. Деякі питання колізійного регулювання міждержавно-го усиновлення. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2016. Вип. 1/2(29/30). С. 100-109.

9. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 (у редакції від 20.10.2019) URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 25.01.2025).

10. Чепис О. І. Колізійне регулювання сімейних правовідносин у між-народному приватному праві: шляхи подолання конфлікту кваліфікацій. Нау-ковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. №42. С. 98–103.

11. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/1906-15 (дата звернення: 29.01.2025).

12. Гожій І. О. Деякі питання колізійного регулювання міждержавно-го усиновлення. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2016. Вип. 1/2(29/30). С. 100-109.

13. Біцай А. В. Моделі медіації у світі та перспективи для України. Право і суспільство. 2013. № 6. С. 85–89

SUMMARY

The article explores legal relationships between parents and children complicated by a foreign element within the framework of private international law. It examines the current state of legislative regulation in Ukraine, the application of international treaties, and conflict-of-law rules in determining the child's origin, establishing paternity, and ensuring material support for children and parents. Particular attention is given to the principle of the closest connection as a key criterion for determining applicable law in international family disputes, as well as the need to improve national legislation through harmonization with international standards. The article justifies the necessity of introducing more flexible conflict-of-law rules that prioritize the best interests of the child and highlights the role of alternative dispute resolution methods, particularly mediation, in resolving family conflicts. The findings of this study can be used to improve Ukrainian legislation in the field of international family law and to develop amendments to legal acts aimed at protecting children's rights in cross-border family disputes.

Keywords: private international law, parent-child legal relations, child's origin, paternity, conflict-of-law rules, international treaties, legal regulation, family disputes, mediation.